

Отримано: 25 серпня 2021 року

Прорецензовано: 6 вересня 2021 року

Прийнято до друку: 20 вересня 2021 року

e-mail: stetsyktetiana@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2021-11(79)-38-41

Савчук Т. С. Ретроспектива становлення фоносемантизму та фоносемантичні реалії в англійській мові. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2021. Вип. 11(79). С. 38–41.

УДК: 81'344.6

Савчук Тетяна Степанівна,кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри філології та перекладу,
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу**РЕТРОСПЕКТИВА СТАНОВЛЕННЯ ФОНОСЕМАНТИЗМУ
ТА ФОНОСЕМАНТИЧНІ РЕАЛІЇ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ**

Фоносемантика нині є певним лінгвістичним відгалуженням психолінгвістики, яка пройшла кілька етапів свого становлення. Практично її основа та принципи стали наріжним каменем лінгвістичних аргументованих пошуків зв'язку звучання й значення у різножанровому дискурсі. Існує два підходи при дослідженні фоносемантизму. Експерименти дослідників підтверджують існування первинного або елементарного фоносемантизму, виявляючи залежність символічного значення від акустико-артикуляційних характеристик звука. Вторинний же звуко-символізм виникає в результаті прагнення мовця виявити кореляцію між звучністю слова, що розвивається відповідно до фонетичних законів конкретної мови і його значенням. Результати даного дослідження є аргументованим свідченням константності асоціативних значень фонем сучасної англійської мови.

Ключові слова: експеримент, емоційне значення, контекстуальний фоносимволізм, первинний фоносимволізм, психолінгвістична школа, референційне значення, синестезія, синтенемія, фоносемантизм, фоносемантична константа.

Tetiana Savchuk,Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of Philology and Translation,
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas**THE RETROSPECTIVE OF THE PHONOSEMANTISM FORMATION
AND PHONOSEMANTIC REALITIES IN ENGLISH**

The scientific search for phonosemantic realities, carried out in modern promising areas of linguistic research, contributes to the determination of language cognitive capabilities. In the study of language, linguists actively use new principles, which require integration from different sciences to understand language carrier and diverse aspects of the human thinking process, to extensively analyse a wide range of language functions, and to profoundly explain linguistic phenomena. Phonosemantics is now a certain linguistic branch of psycholinguistics, which has gone through several stages of its formation. In practice, its foundation and principles have become the cornerstone of linguistic reasoned searches for the connection between sound and meaning in a multi-genre discourse.

There are two approaches to the study of phonosemantics. Researchers' experiments confirm the existence of primary or elementary phonosemantics, showing the dependence of symbolic meaning on the acoustic-articulatory characteristics of sound. Secondary sound-symbolism arises as a result of the speaker's desire to reveal the correlation between the sonority of a word, develops in accordance with the phonetic laws of a particular language and its meaning. Both points of view need to be analyzed only in conjunction, since secondary, or contextually, phonosymbolism is possible due to the existence of the so-called primary, or elementary phonosymbolism. This phenomenon is due to the ability of the human brain to establish an associative relationship between sound and meaning, between objectivity and polymodality of human perception. Experiments have shown that the subject image is polymodal. The polymodal nature of object perception, in turn, presupposes the emergence of auditory images based on the action of only visual stimuli, and vice versa: visual images are born on the basis of auditory stimuli.

The results of this study are well-argued evidence of the constancy of the associative meanings of the phonemes of the modern English language.

Key words: experiment, emotional meaning, contextual phonosymbolism, primary phonosymbolism, psycholinguistic school, representational meaning, synesthesia, syntenemia, phonosemantics, phonosemantic constant.

Науковий пошук фоносемантичних реалій, що проводиться у сучасних перспективних напрямках лінгвістичних досліджень, сприяє визначенню когнітивних можливостей мови, а отже, – переоцінці наявних даних про функціонування мовних феноменів. Сучасна мовознавча наука розширює сферу дослідження явищ, прямо чи опосередковано пов'язаних із мовою (М. Алефіренко, Б. Ананів, Л. Блумфілд, Д. Вестерман, С. Воронін, О. Газов-Гінзберг, І. Гащенко, О. Журавльов, Н. Іщенко, Т. Кияк, В. Левицький, О. Леонтєв, І. Юджін-Ріпун, Н. Drendsdorff, Н. Gipper, G. Knepler, J. Piaget, I. Taylor, S. Tsuru). У дослідженні мови лінгвісти активно послуговуються новими принципами, що прогнозують інтегрування з різними науками, вивчення мови з метою пізнання її носія та різнопланових аспектів процесу мислення людини, поглиблений аналіз широкого кола функцій мови, прагнення до різнобічного пояснення мовних явищ (Ш. Басиров, Л. Бондарко, О. Кавицький, І. Пересяда, Л. Прокопова, І. Ступак, S. Ertel, J. H. Greenberg, W. Mues, L. Wittgenstein).

Фоносемантика нині є певним лінгвістичним відгалуженням психолінгвістики, яка пройшла кілька етапів свого становлення. Практично її основа та принципи стали наріжним каменем лінгвістичних аргументованих пошуків зв'язку звучання й значення у різножанровому дискурсі.

Теоретичними підставами *першої психолінгвістичної школи* як фундамента фоносемантики послужили математична теорія зв'язку К. Шеннона, американська дескриптивна лінгвістика і необіхевіористська психологія. Перші підвалини психолінгвістики закладені психологами-біхевіористами та позначені відбитками колишньої психології мови зі всіма її перевагами й недоліками: об'єктом аналізу переважно слугувало ізольоване слово, а предметом – причинно-наслідкові зв'язки між словами, що закріпилися насамперед у вербальній пам'яті людини; схемою аналізу слугувала стимул-реакція з асоціативним зв'язком між словами, експериментальна методика – переважно асоціативний експеримент.

Психолінгвістику вважають якісно новим етапом при дослідженні мовної діяльності. Передумовою формування нової якості цього розділу мовознавчої науки слугують нові ідеї, що з'явилися в психології, які зумовили нові методологічні схеми аналізу людської комунікації. Саме тому Ч. Осгуд пов'язує появу психолінгвістики безпосередньо з використанням таких методологічних схем аналізу спілкування, що створені в теорії інформації та кібернетиці [7]. Отже, обличчя психолінгвістики визначають ті уявлення про мовне спілкування і опанування мови в онтогенезі, на які спирається та чи та психолінгвістична школа.

Психолінгвістику другого покоління пов'язують з іменами лінгвіста Н. Хомського й психолога Дж. Міллера. На прозивагу осгудівської психолінгвістиці *трансформаційна психолінгвістика* є менталістською, вивчає процеси не лише вживання й опанування формальними мовними структурами, а й об'єктом її вивчення є формування уявлень про втілення змістових інтенцій комунікаторів у мовних формах, саме для цього вводиться поняття поверхневого і глибинного рівнів породження висловлення. У зв'язку з цим визнається особливий статус мовленнєвої поведінки, що відрізняє її від поведінки немовленнєвої. Винятковість мовленнєвої поведінки, зокрема, вбачають у тому, що для оволодіння мовою потрібні попередні, домовні знання, певні пізнавальні структури, які служать когнітивним інструментом опанування мови. Процес опанування мови розуміють як процес опанування абстрактних граматичних структур і правил їх утворення, при цьому передбачається природжене імпліцитне знання цих граматичних структур, отже, опанування мови – це актуалізація вроджених граматичних знань дитини; її мовний розвиток, детермінований зсередини. Н. Хомський запропонував правила утворення синтаксичних структур [12]. Учений ідентифікував мовну здатність дорослого з системою, що породжує пропозиції. Психолінгвістика Н. Хомського є реалізацією структури у мові.

Психолінгвістика третього покоління сформувалася у кінці ХХ ст., вона пов'язана з іменами американських психологів Дж. Верча та Дж. Брунера і французьких – Жака Мелера й Жоржа Нуазе. Психолінгвісти третього покоління досліджують психолінгвістичні процеси у широкому контексті мислення, спілкування, пам'яті, оскільки еквівалентність у сфері звучання спроектована на послідовність визначення принципу та немінуче спричиняє семантичну еквівалентність. Наприклад, аналіз словникового складу англійської мови свідчить, що має місце певна кількість лексем, які імітують звуки з навколишнього світу: *bang* – *вдаряти*, *clip-clop* – *тупоніти*, *cough* – *кашляти*. Проте інколи в нас є тільки відчуття, що певне слово має певний стосунок до предмета, але ми не можемо пояснити, яке саме: чи, наприклад, [*dimpl*], [*pimpl*], [*wimpl*] асоціюються з [*simpl*]. Можна навести приклади зв'язку звуків з певним значенням слів, коли досліджуються звуки у прокльонах, сварливих словах, які є «короткими, гострими і влучними». При цьому констатується, що м'які звуки, як-от довгі голосні, носові, сонорні, навряд чи використовуються у негативному тексті; проте ефективно впливом коротких голосних, приголосних [*p*, *b*, *t*, *d*, *k*, *g*] та можуть скористатися ті, хто хоче кого-небудь принизити чи проклясти. Отже, синестезія як мовний феномен належить до явищ, що базуються на перенесенні найменування, яке може бути викликане переносом якості одного відчуття на інше. Наприклад, у випадку зі сполученням *sweet sound* відбувається перенесення однієї із якостей зі сфери смаку у сферу слуху.

Наведені фрагментарні приклади є результатом наукового пошуку у сфері фоносемантики як перспективного мовознавчого напрямку майбуття.

Існує два підходи при дослідженні фоносемантизму. Так, Е. Сапір (Sapir, 1929) [8], Ш. Баллі (1955) [1], А. П. Журавльов (1974) [3], В. В. Левицький (1973) [5] вважають символіку звука споконвічною, первинною стосовно понятійного значення, адже вона виникла під впливом звукової природи мови. Експерименти дослідників підтверджують існування первинного або елементарного фоносемантизму, виявляючи залежність символічного значення від акустико-артикуляційних характеристик звука. Іншого погляду дотримуються І. К. Тейлор, І. М. Тейлор, вважаючи, що фоносемантизм виникає в результаті прагнення мовця виявити кореляцію між звучністю слова, що розвивається відповідно до фонетичних законів конкретної мови і його значенням. Тому такий звуко-символізм іменується вторинним [10]. Здається, що обидві точки зору необхідно проаналізувати у взаємозв'язку, оскільки **вторинний**, або **контекстуальний** фоносемантизм можливий завдяки тому, що існує так званий первинний, або елементарний звуко-символізм. Це явище зумовлене здатністю людського мозку встановлювати асоціативний зв'язок між звучанням і значенням, між предметністю й полімодальністю людського сприйняття. Експерименти продемонстрували, що носії мови пригадують природні звуки, при цьому обов'язково відновлюючи образ об'єктів, які видають ці звуки і, як правило, це – зоровий образ. Отже, такий предметний образ є полімодальним. Причому первинним, стрижневим виявляється зоровий образ. Полімодальний характер предметного сприйняття, у свою чергу, припускає виникнення слухових образів на підставі дії тільки зорових подразників, і навпаки: зорові образи народжуються на підставі слухових подразників. Особливо чітко це проявляється у людей, наділених яскравим образним мисленням – художників, музикантів, поетів.

Вивчення психофізичних факторів показує, що було б спрощенням шукати джерела символізації звуку тільки в явищі синестезії або в асоціативних зв'язках людської свідомості. Очевидно, тому С. В. Воронін (1982), аналізуючи причини виникнення звуко-символізму / фоносемантизму, виділяє три види сенсорних впливів:

- 1) вплив подразника одного рецептора на пороги іншого;
- 2) синестезію;
- 3) взаємозв'язок відчуттів різних рецепторів при сприйнятті будь-якого предмета або явища [2].

Не можна не погодитися із С. В. Вороніним, що термін **синестезія** недостатньо точно передає суть явища. Дослідник пропонує замінити його більше точним – **синтенемія**, що включає в себе не тільки результат взаємодії звукових подразників на зорове відчуття кольору людини, але й той емоційний знак, яким воно супроводжується. Відомо, наприклад, що чорний колір – придушує, високий звук – збуджує. Синтенемія нерідко виявляється в слові як «універсальному перекодувальнику». В експериментах В. Н. Носуленко, зокрема, спостерігався чіткий зв'язок між розпізнаванням звука та його вербальним позначенням. Так, почувши звук, інформанти не тільки співвідносили його з певною реалією, але й описували своє сприйняття словесно, найчастіше позначаючи звук ознаками «холодний», «густий», «гострий». Причому учасники експерименту легше запам'ятовували звуковий сигнал, якщо надавався його словесний опис [6].

Експерименти різних дослідників продемонстрували, що не всі поняття, які символізуються, визначалися артикуляційними властивостями звуків. Наприклад, О. П. Журавльов установив, що такі оцінки, як **інтенсивність** і **яскравість** не

співвідносяться з фізичними характеристиками звука [3]. У свою чергу І. Г. Кронассер встановив, що голосні можуть мати *емоційне та референційне* значення. Наприклад, похмурий настрій зв'язується з /o/, /i/, радісне – з /i/, /e/. Таке явище було названо *емоційним значенням*. У той же час звук /i/ пов'язаний з уявленням про щось тендітне та маленьке. Це *референційне значення*. Усе ж таки видається, що воно пов'язане з поняттям, що співвідноситься з артикуляцією [4].

Наведені приклади свідчать про те, що фоносемантизм можливий завдяки широкому спектру асоціацій, у тому числі пов'язаних з екстралінгвістичними факторами, такими, наприклад, як культурні традиції, особливості психофізіологічних властивостей особистості, її професійних навичок тощо.

У сучасній психолінгвістиці та фоносемантиці послуговуються прямими й непрямими методами експериментального дослідження, що запозичені з психології, та оригінальними (метод «семантичного диференціала» Ч. Осгуда, метод «семантичного інтеграла» В. І. Батова і Ю. А. Сорокіна, метод «інтенаналізу» Т. Н. Ушакової тощо). Найбільш поширеними наразі є різні методики асоціативного експерименту.

У психолінгвістиці та фоносемантиці, для яких еталоном залишається сучасна експериментальна психологія, експеримент вважається домінуючим методом. Специфіка цих наукових галузей, під якими розуміють сукупність наукових програм, визначається систематичним використанням у ній експериментальних методів. Проте через особливу складність природної мови як предмета дослідження критерії того, які процедури слід вважати експериментом, а які – спостереженням, залишаються нечіткими. Частково це відбувається тому, що не існує канону, який би повідомляв загальноприйнятий спосіб переходу від дізнання до аргументованої постановки проблеми. Як феномен психіки, завжди починаємо дослідження з інтроспективи – уявної примірки експерименту до себе, поєднуючи на даному етапі дослідника та інформанта в одній особі. У цій ситуації рефлексія ученого повинна вести до розуміння альтернативи: ми можемо або вивчати інтроспективно власну мову, оскільки наш внутрішній світ даний нам безпосередньо, або вивчати мовну поведінку інших осіб, оскільки лише таким шляхом можна реконструювати феномени чужої психіки і, відповідно, мови іншої людини, які ми не можемо спостерігати.

Експерименти посідають вагоме місце в сучасній фоносемантиці. До них зараховують:

- асоціативний експеримент;
- експеримент за методикою доповнення;
- експеримент за шкалами;
- метод семантичного диференціала;
- метод семантичного інтеграла тощо.

У мовознавстві склалася парадоксальна ситуація. Два з половиною тисячоліття тому Платон заклав фундамент теорії усвідомленого зв'язку між звучанням і значенням слова і досі кожна історична формація привносить дослідженнями лінгвістів новий мовний факт, який, з одного боку, є підтвердженням, а з іншого, – запереченням теорії недовільності / довільності мовного знака.

Утворилися цілі напрями фоносемантики: загальна теорія фоносемантики, етимологічна фоносемантика, універсальна (типологічна), психолінгвістична, фоносемантика тексту і художнього тексту, комунікативно-функційна фоносемантика, стилістична фоносемантика. Кожне з відгалужень фоносемантики відстоює принцип недовільності та довільності мовного знака одночасно, що, власне, не суперечить розумінню мови як системи у Ф. де Соссюра [9], адже фундаментальним принципом мови є *подібність та відмінність* у своїй логічній завершеності.

Усі напрацювання в галузі фоносемантики стали можливими завдячуючи основам психолінгвістики. Теорія асоціативних зв'язків, різноманітні психологічні експерименти, моделювання, математична лінгвістика – це той симбіоз інструментаріїв, які створили основу фоносемантики як вагомої сучасної галузі мовознавства.

На початку ХХ століття Ф. д. Соссюр заявив про *довільність* мовного знака, і це твердження зайняло панівну позицію у лінгвістиці на багато десятиліть. Спливло сім десятиліть – і унітарний принцип Ф. де Соссюра вичерпав себе як фундаментально незамінний. Нові дослідження у лінгвістиці з цієї проблеми похитнули погляди дослідника знака у лінгвістиці, так сформувався нова теорія бінарності мовного знака, оскільки він може бути і недовільний, і довільний за теорію С. В. Вороніна [2].

Два погляди на окреслену проблему не є протиріччям лінгвістичної епохи, а служать взаємодоповнюючими елементами сучасної теорії фоносемантизму, які беруть до уваги проведення дослідження фонетико-фонологічного порядку різноманітних мов світу.

Виникає дилема стосовно константності асоціативних значень фонем та фонестем упродовж різного періоду функціонування мови. Тривалий час лінгвісти, літератори, психологи досліджують асоціативно-символічне значення згаданих об'єктів у різносистемних мовах, дискутуючи, формують абетки таких значень, а константної системи символіки звуків так і не існує. Можливо, динамічний розвиток мови не дозволяє отримати згадані стабільні значення фонем та фонестем. Отже, якщо мова знаходиться у постійній динаміці розвитку і переживає з часом різноманітні фонолексикограматичні зміни, то і стабільних асоціативно-символічних значень у мові неможливо отримати.

Цікаво було б порівняти існуючі асоціативно-символічні значення фонем та фонестем у англійській мові за останні п'ять десятиліть з використанням математичного критерію χ^2 -квадрат.

Цей статистичний прийом дозволяє виміряти наявність / відсутність зв'язку (χ^2 -квадрат $\geq 3,84$ що становить 95% достовірності; χ^2 -квадрат $\geq 6,68$ що становить 99,9% достовірності), а мірою зв'язку слугує коефіцієнт відмінювання – К (величина коефіцієнту коливається від 0 до 1) [11].

Експеримент проведено з 32-ма носіями англійської мови за процедурою дослідження Ч. Осгуда з тією різницею, що, замість 7-бальної шкали, використовувалась 5-бальна, оскільки ця шкала оптимальніша і дозволяє отримати об'єктивні результати асоціативних відчуттів інформантів за оцінюванням 10 голосних (ə:, a:, ɔ, ʌ, u:, ɔ:, e, i:, æ, u) та 24 (p, t, s, f, θ, ʒ, h, k, l, ʃ, ɲ, ʒ, dʒ, n, m, ð, b, d, r, v, w, z, g) приголосних фонем сучасної англійської мови за трьома однаковими шкалами. Отримані результати порівняно з даними аналогічного експеримента Л. Комарницької (80-і роки ХХ ст.) [5]. Результати такі:

- шкала weak-strong: голосні χ^2 -квадрат = 5,01, $K = 0,59$;
приголосні χ^2 -квадрат = 6,55, $K = 0,82$;
- шкала slow-fast: голосні χ^2 -квадрат = 6,03, $K = 0,71$;
приголосні χ^2 -квадрат = 6,09, $K = 0,75$
- шкала small-large: голосні χ^2 -квадрат = 4,04, $K = 0,58$;
приголосні χ^2 -квадрат = 5,07, $K = 0,61$.

Результати дослідження є аргументованим свідченням константності асоціативних значень фонем сучасної англійської мови. З огляду на дію різних мовних процесів: гетероклізу, алофонного варіювання, асиміляції, дисиміляції, динаміки мовного розвитку у пантохронії – зафіксовано певне варіювання асоціативного значення фонем, але їхні артикуляційні основи, диференційні ознаки фонем, залишаються незмінними, що, на наш погляд, призводить до фіксації константних асоціативних значень із незначним варіюванням.

Науковий пошук з описаної проблеми продовжується з використанням асоціативного експерименту та методів математичної лінгвістики.

Література:

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. Москва : Наука, 1955. 416 с.
2. Воронин С. В. Основы фоносемантики. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1982. 242 с.
3. Журавлёв А. П. Символическое значение языкового знака. *Речевое воздействие. Проблемы прикладной психолингвистики* / отв. ред. А. А. Леонтьев. Москва : Наука, 1972. С. 81–96.
4. Kronasser H. Handbuch der Semasiologie. Heidelberg : J. Groos Verlag, 1952. 204 s.
5. Левицкий В. В. Звуковой символизм : мифы и реальность. Черновцы : ЧНУ, 2009. 264 с.
6. Носуленко В. Н. Психология слухового восприятия. Москва : Наука, 1988. 214 с.
7. Osgood Ch., Suci G. J., Tannenbaum P. H. The measurement of meaning. Urbana : Univer of Illinois Press, 1957. 342 p.
8. Сепир Э. Язык. Введение в изучение речи. Москва ; Ленинград : Наука, 1934. 222 с.
9. Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию. Москва : Прогресс, 1977. 695 с.
10. Taylor I. K. Taylor M.M. *Another look at phonetic symbolism II Psychological Bulletin*. 1965. Vol. 64, 6. P. 117–124.
11. Урбах В. Ю. Биометрические методы. Москва : Наука, 1964. 187 с.
12. Chomsky N. Syntactic Structures. The Hague : Moutons. 1957. 287 p.